

Prof. dr hab. Helena Ostrowicka
Wydział Pedagogiki
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy

Bydgoszcz, 06.06.2025r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Mgra Mateusza Rutkowskiego
zatytułowanej
PRACA, NIE-PRACA I PRACA BEZ SENSU
Badanie edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia (Gdańsk 2025, ss. 600)
przygotowanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Marii Mendel

Opiniowana rozprawa doktorska to ambitna i obszerna eksploracja problematyki, która jest nowatorska na gruncie badań pedagogicznych. Świadczy o tym sposób teoretycznego ujęcia przedmiotu badań i interdyscyplinarne pole problemowe łączące kategorie pracy i zatrudnienia z koncepcjami Derridiańskiej widmontologii, Foucaultowskiego dyspoztywu oraz Baumanowskiej zbędności. Chociaż coraz częściej pedagogzy i pedagożki deklarują interdyscyplinarne podejście do badanych zjawisk (będące reakcją na złożoną i niejednorodną rzeczywistość), to realizacja projektów badawczych opartych na kategoriach o pochodzeniu heterogenicznym pod względem dyscypliny, nadal jest wyzwaniem. A jest tak, ponieważ każde świadome przekraczanie granic wymaga uprzedniego rozpoznania pola własnej dyscypliny. Do kwestii interdyscyplinarności badań Mgra Mateusza Rutkowskiego jeszcze powrócę w dalszej części mojej recenzji, ale już na wstępie chcę zaznaczyć, że podjętą przez Autora dysertacji próbę interdyscyplinarnego oglądu problematyki edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia uznaję za udaną, a jej efekt za wyróżniający się.

Swoją opinię nt. rozprawy doktorskiej Mgra Mateusza Rutkowskiego przedstawię uwzględniając dwa zasadnicze kryteria: kryterium odnoszące się do formy dysertacji, tj. struktury, języka i zgodności tytułu z treścią pracy oraz kryterium odsyłające do zawartości merytorycznej, decydujące o mojej ostatecznej konkluzji.

Ocena warstwy formalnej dysertacji Mgra Mateusza Rutkowskiego.

Opiniowana rozprawa doktorska składa się z ośmiu rozdziałów, poprzedzonych Podziękowaniami i Wprowadzeniem. Całość zamykają: Zakończenie, Bibliografia, Spisy schematów i tabel oraz Streszczenie w języku polskim i angielskim. Generalnie, struktura rozprawy nie odbiega od standardów raportów z badań empirycznych, zasadniczo złożonych z trzech głównych części, prezentujących najpierw podstawy teoretyczne badań (które tutaj zostały opisane w trzech rozdziałach

pt. „Człowiek i praca w społeczeństwie *płynnej nowoczesności*” (s. 16-53), „Brak zatrudnienia w wybranych ujęciach teoretycznych” (s. 64 -107), „Pedagogicznie o byciu bez zatrudnienia. Perspektywa pedagogizacji i indywidualizacji jako cech współczesnego życia społecznego” (s. 108 - 163). Następnie przedstawiono Opis postępowania badawczego (s. 164 - 195), by w trzeciej, najbardziej rozbudowanej części omówić wyniki zrealizowanych badań. Taki układ pracy nie budzi moich zastrzeżeń. Struktura nie odbiega bowiem od standardowych prac przedstawiających wyniki badań jakościowych, w których to właśnie część pokazująca rezultaty analiz empirycznych jest najbardziej rozwinięta. W tym przypadku część ta obejmuje łącznie 379 stron, w tym rozdziały: „Uczenie się z doświadczenia braku zatrudnienia w *Pamiętnikach bezrobotnych*” (s. 196 - 334), „Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia: perspektywa doradczyń zawodowych” (s. 335 - 465), „Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia. Perspektywa osób niezatrudnionych” (s. 466 - 552), „Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia: od *in potentia* do *in actu*” (s. 553 - 574).

Zaletą struktury dysertacji są syntetyczne „Podsumowania” kończące pierwsze trzy teoretyczne rozdziały. Doceniam bogaty w treści, logiczny i przekonujący sposób prezentacji teoretycznych i metodologicznych podstaw badań, postępowania badawczego i wniosków z przeprowadzonych analiz. Praca z bogatym i rozległym materiałem empirycznym w postaci różnego rodzaju tekstów wymaga umiejętnej redukcji i reprezentacji danych, co niewątpliwie udało się osiągnąć w opiniowanej rozprawie.

Warto dodać, że jednym z walorów rozprawy jest jej język. Autor zwinnie łączy pogłębione analizy ze swobodną narracją, co sprawia, że pomimo obszerności i wielowątkowości pracy, czyta się ją lekko i przyjemnie. Doceniam także liczne autorskie schematy i tabele, które syntetyzują prowadzone rozważania i analizy, sprzyjając przejrzystości przekazu.

Kończąc uwagi dotyczące warstwy formalnej rozprawy, dodam, że tytuł dysertacji jest zgodny z jej zawartością i zawiera przedmiot badań (edukacyjny potencjał braku zatrudnienia).

Podsumowując moją opinię nt. aspektów formalnych pracy z pełnym przekonaniem stwierdzam, że pod tym względem rozprawa spełnia wymagania stawiane pracom naukowym.

Ocena warstwy merytorycznej dysertacji Mgra Mateusza Rutkowskiego.

Cele badań przedstawionych w rozprawie doktorskiej Autor podzielił na dwie grupy: cele teoretyczne i praktyczne. W pierwszej grupie znalazły się „konceptualizacja edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia” oraz „krytyczna refleksja” wokół tego zagadnienia (s. 169). W drugiej z kolei to – wynikające z krytycznych analiz doświadczenia braku zatrudnienia i wsparcia instytucjonalnego kierowanego do osób niezatrudnionych – opracowanie „konceptji działań wspierających i pomocowych, których adresatami są osoby pozostające poza zatrudnieniem oraz pracownicy realizujący zadania w systemie wsparcia i pomocy społecznej” (s. 167).

O przesłankach teoretycznych, pojęciowym różnicowaniu „pracy” i „zatrudnienia” i powiązaniem z tym wyczerpaniu pojęcia „bezrobocie” dowiadujemy się w rozdziale pierwszym dysertacji, w którym Mgr Mateusz Rutkowski opisuje dualistyczne podejście do pracy. Z jednej strony mowa jest o przymusie jej świadczenia, z drugiej zaś – o nadmiernym obciążeniu pracą. Autor w przekonujący sposób ukazuje potrzebę oddzielenia kategorii „pracy” od „zatrudnienia”, odzwierciedlającą się w wyczerpaniu pojęcia „bezrobocie”. Akcentuje przy tym złożony charakter współczesnych przemian społecznych i gospodarczych, w tym przede wszystkim postępu technologicznego, generacyjnej zmiany w pojmowaniu „pracy” oraz prekaryzacji zatrudnienia. Interesujące są rozważania dotyczące braku zatrudnienia jako sytuacji kryzysowej, związanej ze społecznym odrzuceniem i marginalizacją, których mechanizmy ujawniają się również – co istotne i niepokojące – w instytucjach pomocy i wsparcia takich, jak powiatowe urzędy pracy.

Z pełnym uznaniem odczytuję filozoficzny rozmach rozważań Autora i osadzenie sytuacji braku zatrudnienia w trzech wybranych ujęciach teoretycznych: widmontologii J. Derridy, Foucaultowskiego dyspozytywu oraz Baumanowskiej koncepcji zbędności. Myśl teoretyczna rozwijana jest dalej przy zastosowaniu pojęć pedagogizacji i indywidualizacji, które charakteryzują współczesną kondycję społeczną – dyspozytyw nieustannego uczenia się i rozwoju. Przyjęcie tej perspektywy pozwala Autorowi uchwycić wielowymiarowe uwarunkowania spinające doświadczenia jednostki z jej społecznymi i instytucjonalnymi kontekstami.

Istotnym rozdziałem w dysertacji jest część zatytułowana „Co to jest doświadczenie edukacyjne?”, w której Autor opisuje przyjęty sposób rozumienia podstawowej dla swoich badań, kategorii pojęciowej, podkreślając różnice i wzajemne relacje między pojęciami uczenia się, edukacji i kształcenia. Co istotne, relacje te prezentuje z perspektywy jednostki, nie zaś systemu, bo jak trafnie zauważa Autor, ich układ z innej perspektywy byłby odmienny. W wielu ujęciach definicyjnych, np. w znanej koncepcji dekaderu edukacyjnego zaproponowanej przez Zbigniewa Kwiecińskiego, edukacja jest pojęciem najszerszym, obejmującym inne procesy edukacyjne, m.in. kształcenie, nauczanie i uczenie się. Autor dysertacji ma oczywiście prawo do przyjęcia własnego stanowiska w tej sprawie. Ważne, aby pozostał w swoich rozstrzygnięciach konsekwentny, co w tym przypadku zostało spełnione. Istotne miejsce zajmuje tu koncepcja „uczenia się na podstawie doświadczania” Alice i Davida Kolbów jako cyklu złożonego z czterech etapów: „konkretnego doświadczania, refleksyjnej obserwacji, abstrakcyjnej konceptualizacji oraz aktywnego eksperymentowania” (s. 136). W „operacyjnym” rozumieniu uczenia się na podstawie doświadczania, czyli na potrzeby badań

własnych, Autor wydziela trzy części – indywidualny, grupowy oraz społeczny i ten potrójny wymiar uczenia się jest dalej konsekwentnie stosowany w analizie zgromadzonego materiału empirycznego. W oparciu o literaturę przedmiotu Mgr Mateusz Rutkowski proponuje autorską typologię uczenia się na podstawie doświadczenia/doświadczenia i wyodrębnia „typ korygująco-wzmacniający, który powoduje jedynie nieznaczne zmiany lub potwierdza dotychczasowe schematy (poznawcze, działania), będący rezultatem samego doświadczenia oraz typ modyfikujący, który powoduje większe zmiany i jest rezultatem wstrząsu” (138-139). Ten sposób rozumienia uczenia się jako zmiany jest odzwierciedlony w przyjętej definicji doświadczenia edukacyjnego. Mgr Mateusz Rutkowski przyjmuje za Alicją Jurgiel-Aleksander, że doświadczenie edukacyjne to „wszystkie aktywności i wpływy, które mają znaczenie dla zmiany dotychczasowych sposobów rozwiązywania problemów oraz postrzegania otaczającego świata” (s. 11). W kontekście dokonanych przez Autora decyzji terminologicznych i definicyjnych zastanawia mnie sposób rozumienia pojęcia zmiany. Czy edukacyjny charakter mają tylko te działania, które wprowadzają zmianę (w jakim sensie)? I dalej – czy uczenie się, które nie wpływa na zmianę, lecz potwierdza dotychczasowy schemat nie jest doświadczeniem edukacyjnym?

Rozwinięciem refleksji wokół kluczowych pojęć jest kolejny rozdział dysertacji, który zawiera ustalenia dotyczące pojęcia „edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia”. Autor pokazuje w tej części zakorzenienie swoich badań w dorobku pedagogiki społecznej, a szczególnie w pracach Heleny Radlińskiej, Bronisława Trentowskiego, Marii Mendel i Wiesława Theissa, opisujących procesy przebudzania potencjalnych sił jednostki w jej sprawczość i performatywność.

Trzy pierwsze rozdziały rozprawy to erudycyjne studium pokazujące szeroki, interdyscyplinarny horyzont myślenia teoretycznego Mgra Mateusza Rutkowskiego. Cała praca jest świadectwem świadomego i odpowiedzialnego podejścia do definiowania i rozumienia pojęć. Autor w sposób skrupulatny i konsekwentny pokazuje drogę, jaką przebył studiując bogatą literaturę naukową – od załączków myślenia koncepcyjnego po całościowy model analizy i interpretacji wyników zrealizowanych badań.

Szczegółowo o organizacji badań i metodologicznych podstawach zrealizowanego projektu informuje Autor w rozdziale czwartym. Główny problem badawczy został sformułowany w pytaniu: Jaki jest edukacyjny potencjał braku zatrudnienia? Problem ten został poprawnie zoperacjonalizowany za pomocą pięciu pytań szczegółowych. Problematyzacja i dobór metod badawczych nie budzą moich zastrzeżeń.

Autor deklaruje transdyscyplinarność podjętego problemu badawczego. O ile w pracy widoczne jest wykorzystanie treści pochodzących „z dyscyplin innych niż pedagogika, między innymi: socjologii, psychologii, ekonomii, filozofii, a nawet zarządzania” (s. 164), o tyle nie jest dla mnie jasne określenie projektu jako transdyscyplinarnego. Bez wątpienia dostrzegam tu nastawienie interdyscyplinarne, które wyraża dążenie do wypracowania nowego, integrującego języka naukowego (M. Czyżewski). Transdyscyplinarność jest typem integracji bardziej zaawansowanej i przejawia się m.in. nowym, znajdującym się między dyscyplinami przedmiotem badania. W mojej opinii przedmiot przeprowadzonych badań (edukacyjny potencjał braku zatrudnienia), choć niewątpliwie został ujęty w nowym, wielodyscyplinarnym kontekście teoretycznym i zbadany w sposób nowatorski, wpisuje się w zakres przedmiotowy pedagogiki jako dyscypliny naukowej.

Doceniam refleksję na temat założeń paradygmatycznych, która poprzedza rozstrzygnięcia w zakresie wybranych metod badawczych. Autor uzasadnił osadzenie swojego projektu w paradygmacie interpretatywnym krytycznym, pokazując potencjał krytyczności, m.in. jako próbę kwestionowania społecznej struktury i determinizmu. Zrealizowany projekt badawczy obejmujący dwa etapy (wstępny i właściwy) ma imponujący zakres. Doceniam ambitny cel podjęcia analiz na ilościowo i jakościowo bogatym, zróżnicowanym materiale empirycznym. Wybór wywiadu eksperckiego i biograficznego wywiadu rozumiejącego do realizacji badań właściwych uznaję za trafiony i przekonująco uzasadniony. Z recenzenckiego obowiązku wspomnę jednak także o pewnym deficycie, który odczułam czytając wyniki analizy *Pamiętników bezrobotnych*, czyli tzw. wstępnego rozpoznania przy zastosowaniu metody „krytycznej analizy dyskursu skoncentrowanej na kontekstach edukacyjnych”. Autor w swoim badaniu materiału pamiętnikarskiego skoncentrował się na analizie ich treści, pomijając warstwę formalną, której analiza mogłaby ujawnić, niewidoczne „na powierzchni” tekstu, strategie dyskursywne. Taka analiza poziomu językowego tekstu jest tym bardziej wartościowa, gdy interesują nas ukryte relacje władzy i zależności tkwiące w strukturach dyskursu. W projekcie badawczym Mgra Rutkowskiego badanie pamiętników miało – jako punkt wyjścia – posłużyć jedynie do oceny możliwości realizacji badań i nasycenia siatki pojęciowej. Jednak wnioski płynące z analizy treści pamiętników dają doskonały asumpt do zrealizowania w przyszłości szerszych, pogłębionych badań dyskursywnych na zgromadzonym materiale empirycznym, do których podjęcia gorąco Mgra Mateusza Rutkowskiego zachęcam.

Niewątpliwie mocną stroną rozprawy są wyniki własnych (właściwych) badań empirycznych oraz sposób ich prezentacji. W efekcie powiązania sprawności analitycznej z wiedzą teoretyczną mamy w kolejnych rozdziałach interesujące studium edukacyjnego

potencjału braku zatrudnienia – z perspektywy doradczyń zawodowych i z perspektywy osób niezatrudnionych. Nie zabrakło także ciekawych Autorskich propozycji systematyzujących i porządkujących wyniki według stosowanego konsekwentnie podziału na trzy poziomy: indywidualny, społeczny oraz instytucjonalny. Szczególnie interesujące są te obserwacje, które pokazują odniesienia do edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia, które nie są wyrażane wprost przez doradczynie i osoby niezatrudnione.

Podstawowym kontekstem teoretycznym dla interpretacji badań własnych Autor uczynił pojęcie potencjalności w ujęciu Heleny Radlińskiej, przenosząc je na grunt edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia. Ta część pracy, pełna optymizmu pedagogicznego, jest wezwaniem do przekucia potencjalności w działanie, *in potentia* w *in actu*, które może zostać zrealizowane w powrocie do myślenia i życia w lokalnych społecznościach, przestrzeniach edukacji i inkluzji. Na tym tle sformułowane zostały przez Mgra Rutkowskiego rekomendacje dla trzech przyjętych obszarów: indywidualnego, społecznego oraz instytucjonalnego.

Podsumowanie

Rozwój badań nad zatrudnieniem odzwierciedla zmieniającą się rolę i znaczenia nadawane pracy człowieka. Pedagogiczne znaczenie opiniowanej rozprawy odczytuję przez pryzmat wielowymiarowych relacji między trzema kategoriami składającymi się na przedmiot badań. Są to więc kategorie edukacji, potencjału i braku zatrudnienia.

Po pierwsze zatem mowa jest tutaj o edukacji: 1) o edukacji z doświadczenia bycia bez zatrudnienia i 2) o edukacji z doświadczenia pracy z osobami niezatrudnionymi.

Po drugie, przedmiotem badań uczyniono potencjał jako tworzywo dla sprawczości i działania. Praca dostarcza wiedzy o potencjale edukacji z własnej i cudzej biografii.

Po trzecie wreszcie, badania eksponują znaczenie braku zatrudnienia jako doświadczenia edukacyjnego i w przekonujący sposób ukazują konieczność uwzględnienia nowej perspektywy poznawczej i interpretacyjnej w opisie współczesnych warunków funkcjonowania jednostkowego, społecznego i instytucjonalnego.

Opiniowana rozprawa jest autorskim, oryginalnym głosem w każdym z tych trzech obszarów łączących perspektywy indywidualną i kulturową. Jest to głos krytyczny i autorefleksyjny.

Podsumowując moją opinię na temat merytorycznej zawartości rozprawy doktorskiej Mgra Mateusza Rutkowskiego stwierdzam, że przedstawiona dysertacja świadczy o erudycji Autora, jego biegłości analitycznej i wysokiej świadomości metodologicznej. Sformułowane

przeze mnie nieliczne wątpliwości dotyczą tych elementów dysertacji, które w moim przekonaniu warto rozwinąć.

Na zakończenie dodam, że czytając rozprawę doktorską Mgra Mateusza Rutkowskiego widziałam dociekliwego pasjonata, który w badanej rzeczywistości dostrzega liczne niuanse i nie stawia wobec niej prostych pytań. Nie mam wątpliwości, że dojrzewanie naukowe Mgra Rutkowskiego w środowisku wybitnych gdańskich pedagogów rozwojowi takiej dociekliwości i otwartości badawczej sprzyja.

Konkluzja

Na podstawie art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce stwierdzam, że przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Mgra Mateusza Rutkowskiego zatytułowana *PRACA, NIE-PRACA I PRACA BEZ SENSU. Badanie edukacyjnego potencjału braku zatrudnienia*, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Mendel spełnia wszystkie kryteria stawiane tego typu pracom naukowym i wnioskuję do Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu Gdańskiego o dalsze procedowanie w sprawie nadania stopnia doktora. Recenzowaną rozprawę wyróżnia nowatorskie ujęcie przedmiotu badań i zaawansowany warsztat pracy zarówno z teoretycznymi pojęciami, jak i z zebrany materiałem empirycznym. Wnioskuję zatem o jej wyróżnienie.

